

**СМИРЕНИЕ И ТЪРПЕНИЕ В РУСКАТА
ЖИТИЙНА ЛИТЕРАТУРА ОТ XI – XIV ВЕК**

Мария Кръстева
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**HUMBLENESS AND PATIENCE IN RUSSIAN HOMILIES
FROM THE XI – XIV CENTURIES**

Maria Krasteva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

Humility and patience are the foundation of all Christian virtues; they participate in shaping the image of holiness. The Old Russian hagiography of the 11th– 14th centuries allows tracing the development of the content of these elements of the worldview system of the Russian saint from a simple definition as a state of mind to its transformation into a phenomenon of humility.

Key words: holiness, humility, patience

Средновековните богослови от Киевска Рус в своите религиозни размишления „търсят човешкия смисъл“ и се опитват да „постигнат онези закони, които са в основата на моралния живот на човека“ (Горски 1988: 193 – 194). Особеният поглед върху света, начините, по които тези закони биват разкривани, пътят, който трябва да бъде извървян за реализирането на човешкия смисъл, ясно и отчетливо се разчитат и в агиографията от онова време. Така житийната литература на Древна Рус се явява един от фокусите на средновековната философска мисъл, а житието се възприема като своеобразен морален канон, който формира важни черти от руското нравствено съзнание.

Страдание и смърт, човешки пороци, злоба и страсти, небесно добро, сурова пустош и крайни решения, смирение и страх Божи – с това е изпълнен житейският път на християнския светец. Светът на човека, изобразен в агиографската литература, демонстрира неизменно напрежение, взаимоизключване и взаимопроникване на неговите битийни и нравствени измерения. Светият герой на житието задължително върви напред въпреки „стихиите на този свят“, като при това

разкрива собствения си морален потенциал, боговдъхновената сила на противодействие на злото и утвърждаване на спасителното добро. Като резултат от този подвиг идеалът на доброто намира конкретно жизнено въплъщение, като потвърждава своята битийна възможност, произтичаща от надбитийността на Божия замисъл за човека. С други думи, духовният и жизненият път на светеца е път на морално преодоляване на един първичен статус, придобит от човека вследствие на грехопадението, и получаване на друг, идеален, праобраз на който се явява светостта.

Сред категориите, имащи основно значение при формирането на древноруския образ на светостта, особено внимание предизвикват категориите праведност, греховност, чудо, милосърдие, смирение.

Опитът за категориален анализ на древноруското житие дава възможност да се осветлят в нетрадиционен план като че ли затвърдени негови реалии. И ако това е справедливо за такива смислообразуващи концепти на житието като святост, праведност, чудо, които не се дефинират непосредствено в самата агиография и изискват специално теоретично открояване, то толкова по-интересна е възможността да приложим подобен подход към житийните реалии, които са напълно явни, винаги се тематизират в самия текст, без да се декларирани в него като неотделимо свойство на светия човек, на неговата светогледна система и морална осанка. Към подобни категории можем да отнесем на първо място смирението и търпението.

За християнството смирението е основа на всички добродетели. Нещо повече, то е цялостното християнско светоусещане, началото на новозаветния живот и самият този живот. Бог обича смирените, на тях се открива и към тях благоволи. В Стария завет Той казва: „Ето на кого ще погледна: на смирения и съкрушения духом и на треперещия пред Моето слово“ (Ис. 66: 2). Св. Йоан Лествичник нарича смирението царица на добродетелите, безименна благодат на душата, съкровище, което се пази в крехки съдове (Лествичник 1991). Смиреномъдрието крие в себе си необикновено величие, то води от низините на унижението към вечната слава и Царството небесно. Който се облича в смиреномъдрие, се уподобява на първообраза на смирението – Христос. Без смирение няма истинска добродетелност, защото то по думите на св. Йоан Златоуст е основата, върху която „може да се изгради без опасност и всичко друго“, което е добро и спасително. „Напротив, ако тази основа липсва, макар някой в своя живот да се възвиси до небето, всичко това лесно ще се разруши и ще има лош край“ (Златоуст 2004).

Върху материала на староруската агиография имаме възможност да проследим развитието на категориалното съдържание на смирението от просто дефиниране като определено състояние на душата, през неговото конкретизиране като светоотношение, което става основа на „лествицата“ за духовен възход, до преобразуването на това съдържание във феномена на „смиреномъдрието“, което съответно намира своята реализация в смиреномъдрото житие на светеца.

Първото от назованите, чисто феноменологично ниво на текстово представяне на смирението (смирението като желателно и очаквано състояние на душата на човека, устремил се към святост) явно се базира на страха Божи, тоест на морално осмисленото остро усещане за своята по рождение и прижизнена греховност. Смирението в такъв аспект възниква като модификация на страха Божи, която за светеца е най-продуктивна в творческо и жизнено отношение – като най-важно предпазване от възгордяването и неговите съблазни по монашеския път. През XII век в западна Европа св. Бернар от Клерво пише специален трактат „За степените на смирение и гордост“, където показва как лишението от вътрешно смирение монашеско „състезание за победа над самия себе си“ постепенно води към греха на горделивостта. А горделивият монах според Йоан Лествичник „няма да има потребност от демон, тъй като сам за себе си вече е демон и враг“ (Лествичник 1991:141).

За нас е важно, че още древноруските житиеписци чувстват основната отлика на автентичното, задълбочено смирение от показното, демонстративно смирение. Ако се обърнем към текста на Киево-Печерския патерик, ще видим принципна промяна в моралните доминанти дори за относително кратък период от време от Симон до Поликарп: ако в осветляването на житието и взаимоотношенията на братята монаси при Симон доминират любовта, търпението и молитвата, то Поликарп се съсредоточава върху описанието на нагледни подвизи и чудеса. Може да се предположи, че за руското религиозно и нравствено съзнание още в онези далечни времена е било присъщо чувството, че самото смирение трябва да бъде смирено, че основната област на неговите прояви са не гръмките дела и поразяващите душата подвизи, то трябва да е тихо, незабележимо за страничния поглед, но преизпълнено с дълбоката вътрешна радост на търпението. В потвърждение на споменатото са словата на Теодосий Печерски за търпението и любовта, търпението и поста, търпението и милостинята, търпението и смирението и т.н. Едни от водещите характеристики на Теодосий – смирението, чиято основа е съзерцаването на Христовото са-

моунжение, отхвърлянето на удобствата на битието, скромното прикриване на собствените аскетически подвизи – стават мерило за праведността на руските монаси. Духовни ученици и последователи на Теодосий са мнозина от монасите в Киево-Печерския манастир, чиито жития са включени в Патерика.

Смирението на Марк Пещерник пред упреците на братята монаси е възнаградено от Бога с възможността да сътвори чудо, което от своя страна подчертава трепета, страха Божи и светлата вяра на монаха, че „Бог не отхвърля сърцето на съкрушения и смирения“. Блаженият Пимен, роден с тежък недъг, дълги години търпи болки и унижение, но се опазва от душевна поквара. Стремещт към служене на Бога укрепва неговото смирение и търпение и с Божия промисъл Пимен по чуден начин бива подстриган в манастира. Тежкото състояние на монаха продължава дълги години, то е съпроводено с унижително отношение, погнуса и пренебрегване от страна на мнозина от братята в манастира, но Пимен с радост търпи всичко. Светлата вяра, съчетана с душевен трепет, смирение пред Бога и търпеливо понасяне на телесни и нравствени страдания позволяват на монаха да се нареди сред праведниците.

Смирен труженик е бил светият княз Николай Святоша (в светския живот Святослав, черниговски княз от края на XI в., правнук на Ярослав Мъдри). Оставил славата и светската суета, властта и почестите, той дава монашески обет и със старание и търпение се труди подобно на роб с убеждението, че Бог желае смирено и чисто сърце. Пред прага на вечността преподобният примирява враждуващите черниговски князе с техните братя като израз на своето смиреномъдро светоотношение.

Напълно съзвучен с подобно светоусещане е изводът на съвременния християнски мислител П. Иванов, навеян от размислите върху историческата съдба на Киево-Печерския манастир: „Манастирът не е място [...] за получаване на някакви особени заслуги пред Господа или място за най-удобно спасение на душата. Напротив, това място е изключително тежко за спасяването на душата, ако онзи, който е приел обета, не е получил знак от Господа – то е съсредоточение на големи духовни опасности. Така както в църквата има само едно средство за спасение, за всички достъпно и за всички задължително – търпението да носиш своя жизнен кръст“ (Иванов 1993: 469).

Именно това акцентирание върху жизнено-практическото единство на смирението и търпението като един от принципите на „светлата тишина“ на древноруската святост лишава древните руски жития

от онези парадоксални крайности на екзалтираното самоунижение по пътя на смирението, каквото намираме на Запад, примерно, в „Цветчетата“ на св. Франциск Асизки, а в по-късната руска традиция – в житието на св. Сергей Радонежки.

Споменатото прави по-видима за нас спецификата на осмислянето на смирението в руската култура като особено морално светоусещане, чиито духовни плодове са несуетността, победата над грижите на този свят, радостта на вътрешното битие, „сърдечното веселие“. Смирено отдавайки своята воля на Божия промисъл, древноруският светец във всички житейски перипетии се чувства като в топлата, спасителна Божия длан и затова, в пълно съответствие с евангелската постановка, не е загрижен сериозно за текущите проблеми на своето земно битие. Един от примерите в това отношение е св. Теодосий, който в разговорите си с иконома на манастира изразява част от своята житейска философия. Светият отец ни най-малко не е разтревожен от липсата на средства за храна и друго необходимо за монасите, защото изцяло се уповава на милостта Божия и вярва, че Бог няма да остави този, който не се грижи за утрешния ден.

Струва ни се, че в процеса на непосредствено пренасяне на подобна духовна нагласа към областта на практическите действия и на политическите отношения се формира характерният за древноруската традиция тип смирено, отстъпчиво поведение, което изключва мъст и акцентирание върху своите собствени „земни“ интереси (защитата на които в границите на допустимото сякаш се признава за изключително право на Бога). Естествено, с особена релефност такъв тип поведение се удостоверява не в монашеските жития, а там, където доминира злобата на деня и жестоката борба на интереси, които обикновено пораядат съвсем други образци на човешки взаимоотношения, където дейността на светеца директно се вплита в контекста на реалната политическа история, като демонстрира напълно нетривиални, често непостижими за светския историк (но впрочем винаги приемливи за древния летописец) „отстъпления“ от общата норма. Така светият княз Игор (1147 г.) с неочаквано смирение приема позорната си смърт от киевляните. Като смирен и търпелив се проявява и известният митротворец, по-големият брат на Игор св. Всеволод Олегович (управлявал в Киев между 1138 – 1146 г.), чийто жизнен принцип и форма на праведност е било да отстъпва, да не отмъщава, да търпи.

Всъщност типът смирение, демонстриран в житието на светия княз Всеволод, трудно може да бъде наречен и подвижнически; в определен смисъл той даже представлява алтернатива на подвижничест-

вото, тъй като в своята същност е противоположен, реализира се не чрез поредица гръмки дела и исторически постижения, а в цялостното, преизпълнено с духовна тишина, смиrenomъдро житие, пронизано от волята за общо примирение и покой.

Княз Александър Невски проявява своето смирение пред силата на Изтока. Мъдростта на Александър, по думите на летописеца, е от Бога; неговата предпазливост е била в действителност подвиг на смирението.

И все пак най-дълбоко и изразително моралната максима на смирението влиза в древноруското съзнание чрез подвига на светите князе Борис и Глеб. Мъченичеството на светите князе е лишено от всякакво подобие на героизъм, те представят не стоическо очакване, не предизвикателство към силите на злото. „Сказанието“, подобно на летописите, използва цялото си изкуство само за да изобрази тяхната човешка слабост, беззащитност. Пред нас е не просто „свободна, жертвена смърт“, която според Г. П. Федотов представлява главна особеност на древноруското мъченичество за вярата (Федотов 2001). По съществен начин в самата жертва доминира моралната и онтологична мощ на смирението – смирение не ритуално и не ситуативно-епизодично, а екзистенциално; то не просто носи в себе си отказ от собствената воля, а познава и приема живота в перспективата на неговата Божествена благодат. Именно при такъв прочит се разкрива задълбочената морална осмисленост на мъченичеството на Борис и Глеб, което е оказало мощно влияние върху народното съзнание през следващите столетия. От всички разновидности на мъченичеството именно страданието в името Христово откроява наличието в него на доминантата на смирението: приемайки образа на Агнеца, който поема върху себе си греховете на света, страстотерпецът не бяга от своите гонители, със собственото си търпение изкупва греховете и пречиства света. Духовният отглас на подвига на смирението и търпението на светите братя Борис и Глеб е бил забележим едва ли не във всеки отрязък от руската история. Достатъчно е да припомним духовния подвиг на руските князе, сблъскали се с жестокостта на татаро-монголските нашественици. Светият княз Михаил Ярославич (началото на XIV в.) смирено загърбва интересите си и отстъпва тверския престол на племенника си, загрижен за земите и хората си. Князът дава душата си за родната земя, с кръвта си спасява много хора от беда и това предизвиква мъст и унищожение, а самият княз впоследствие е подложен на унизителен съд, страдания и мъченическа смърт. Така руският светец чрез смирението и дълго-

търпението си подобно на светите братя страстотерпци поема чуждите грехове върху себе си, а отказът му от бягство е в съзвучие с образа на Борис.

П. Иванов, описвайки моралните последствия на християнизацията за Киевска Рус, отбелязва: „Светото търпение на първите мъченици на покръстената Рус е дало началото на търпението и на целия руски народ като основна негова добропорядъчност, търпението и неговата способност външно житейски да отстъпваш на другите, вътрешно да гориш от любов към Христа и към хората, тъй като за готовността да отстъпваш Христос дарява радостта да обичаш Него и всички“ (Иванов 1993: 367). Ако проследим в този ракурс както духовната, така и политическата история на руския народ, то някои трагични или незначителни и като че ли „непрестижни“ нейни моменти придобиват дълбоко духовно съдържание.

ЛИТЕРАТУРА

- Горски 1988:** Горский, В. С. *Философские идеи в культуре Киевской Руси XI – начала XII в.* Киев: „Наукова думка“, 1988.
- Златоуст 2004:** Златоуст, Иоан. *Творения*, том VII, кн. I. 10.03.2004, 20.10.2012 http://www.wco.ru/biblio/books/ioannz7_1/Main.htm
- Иванов 1993:** Иванов, П. *Тайна святых. Введение в апокалипсис.* Москва: „Паломник“, 1993.
- Лествичник 1991:** Иоанн, игумен Синайской горы. *Лествица: в сокращении для начинающих путь духовной жизни.* Москва: Братство во Имя Всемилоостивого Спаса, 1991.
- Федотов 2001:** Федотов, Г. П. *Святые Древней Руси.* 2001, 17.10.2012, <http://www.vehi.net/fedotov/svyaty/01.html>